

Pavel Waisser | Jana Waisserová | Renata Tišlová | Petra Hečková

RENEŠANČNÍ ŠTUKOVÁ DÍLA ZÁMKU V TELČI

V KONTEXTU DĚJIN UMĚNÍ,
TECHNOLOGIE A RESTAUROVÁNÍ

UNIVERZITA PARDUBICE 2020

Štuková díla na zámku v Telči

- 1 Zachariášův pokoj
- 2 Kaple Věch svatých
- 3 Nika s Adamem a Evou
- 4 Kaple sv. Jiří
- 5 Reliéf Plutonova spřežení
- 6 Císařský erb Maxmiliána II.

Pavel Waisser | Jana Waisserová | Renata Tišlová | Petra Hečková

RENEŠANČNÍ ŠTUKOVÁ DÍLA ZÁMKU V TELČI

V KONTEXTU DĚJIN UMĚNÍ,
TECHNOLOGIE A RESTAUROVÁNÍ

UNIVERZITA PARDUBICE 2020

Tato publikace byla vydána v rámci projektu Fakulty restaurování Univerzity Pardubice „Vybrané památkové postupy pro zkvalitnění péče o sochařské a stavební památky“ (DF11P01OVV027). Projekt byl součástí „Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní kulturní identity“ (NAKI) Ministerstva kultury České republiky.

Pavel Waisser | Jana Waisserová | Renata Tišlová | Petra Hečková

RENASANČNÍ ŠTUKOVÁ DÍLA ZÁMKU V TELČI V KONTEXTU DĚJIN UMĚNÍ, TECHNOLOGIE A RESTAUROVÁNÍ

Lektorovali:

Ing. Jiří Bláha, Ph.D.

prof. RNDr. Pavla Rovnaníková, CSc.

Texty © Autoři, 2020

Foto © Autoři, 2020

Grafický design © Radka Velebilová, 2020

Neoprávněné užití tohoto díla je porušení autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestní odpovědnost.

© Univerzita Pardubice, 2020

ISBN: 978-80-7560-294-7

Fotografie na přední straně obálky: graficky upravený detail reliéfu Plutonova spřežení v Horní zahradě zámku v Telči.

Foto: Jana Waisserová; grafická úprava: Radka Velebilová

Půdorysné schéma na vnitřní straně přední chlopně: graficky upravené zaměření zámeckého areálu Tomáše Kyncla,

Jiřího Bláhy a Matěje Barly. Grafická úprava: Radka Velebilová

OBSAH

6	ÚVOD	
12	1. VÝZKUM RENESANČNÍCH ŠTUKATUR V ČESKÉ REPUBLICE	
16	2. ŠTUK V ANTICE A RENESANCI: ZÁKLADNÍ TERMINOLOGICKÁ VÝCHODISKA	
	<i>Petra Hečková – Pavel Waisser</i>	
22	3. ŠTUKY V ŘÍMSKÉ ANTICE	
	<i>Petra Hečková</i>	
23	Antický štuk a jeho druhý život v renesanci	
27	Chronologický nástin antického štku a proměn jeho stylové stránky	
37	Štukatérství v antice: aspekty materiálové a technické	
46	4. ŠTUKATÉRSTVÍ RENESANCE A MANÝRISMU V EVROPĚ V OBRYSECH	
	<i>Pavel Waisser</i>	
74	5. MATERIÁLOVÁ SKLADBA V SOUVISLOSTECH VÝVOJE RENASANČNÍHO ŠTUKATÉRSTVÍ ALL'ANTICA	
	<i>Renata Tišlová</i>	
81	Štuk – formální a materiálová charakteristika	
81	Pojiva	
86	Písky a ostatní plnicí složky	
87	Aditiva (příměsi)	
90	6. VÝBĚROVÉ KALENDÁRIUM – ZÁMEK V TELČI OD 16. STOLETÍ (SE ZŘETELEM KE ŠTUKOVÝM DEKORACÍM)	
98	7. PROSTORY SE ŠTUKOVOU VÝZDOBOU A SOLITERNÍ ŠTUKOVÁ DÍLA TELČSKÉHO ZÁMKU	
	<i>Pavel Waisser – Jana Waisserová – Renata Tišlová</i>	
100	Materiálová skladba renesančních štuků na příkladu souboru děl telčského zámku	
103	Kaple sv. Jiří	
109	Technika štku v kapli sv. Jiří	
112	Tzv. Zachariášův pokoj	
119	Technika štuků v tzv. Zachariášově pokoji	
123	Nika s Adamem a Evou	
125	Technika štku Adama a Evy	
128	Císařský erb Maxmiliána II.	
131	Technika štku císařského erbu	
136	Kaple Věch svatých	
148	Technika štukatur v kapli Věch svatých	
155	Štukový reliéf s Plutonovým spřežením	
176	Technika štku Plutónova spřežení	
180	8. MATERIÁLOVÉ KOPIE	
	<i>Jana Waisserová</i>	
181	Průzkum štukového díla a přípravná fáze	
183	Příprava a testování replikovaných štukových směsí	
188	Způsob aplikace navržených štukových směsí na reliéfu Plutónova spřežení a další experimenty	
196	RESUMÉ	
204	SEZNAM CITOVANÉ LITERATURY, PRAMENŮ A NEPUBLIKOVANÝCH STROJOPISŮ, OBRAZOVÉ DATABÁZE A OSTATNÍ	
234	REJSTŘÍKY	

ÚVOD

1. Telč, státní zámek, Horní zahrada, štukový reliéf Plutonova spřežení, lví maskaron na voze. Foto: Jana Waissarová

Štuk zahrnuje specifickou množinu výtvarných realizací stojících na pomezí tradičních technik – sochařství, architektury i malířství. Jen výjimečně se štuková výzdoba vyskytuje bez polychromie, zlacení a související malířské výzdoby.

V rámci výzkumné aktivity projektu „Vybrané památkové postupy pro zkvalitnění péče o stavební a sochařské památky“ programu NAKI Ministerstva kultury České republiky, jehož další samonosné sekce se věnovaly průzkumu Karlova mostu a konceptu dlouhodobé péče o barokní krajinu v okolí Kuksu, se vyskytla příležitost zkoumat dosud opomíjené aspekty štukatérství 16. století v České republice na příkladu dochovaných štukatur zámku v Telči. Pozornost byla soustředěna zejména na kapli Všetech svatých a reliéf Plutonova spřežení v zahradě (dříve označovaný za Poseidóna/Nepetuna).

Základní restaurátorský a technologický průzkum byl proveden u všech štukatur, které se na telčském zámku nacházejí. Stavební dějiny se však nepodařilo do důsledku vyjasnit, podrobnější restaurátorské a materiálové průzkumy přinesly spíše další otázky. Každý štukový reliéf telčského zámku je totiž technologicky odlišný. Ačkoliv se zde setkáváme s časově příbuznou skupinou štuků vznikajících od konce 60. do konce 80. let 16. století, každé z těchto uměleckých děl je solitérní realizací a vzájemné souvislosti mezi nimi je obtížné vypořádat. Bez interdisciplinárního výzkumu by to bylo zcela nemožné. Jelikož se v České republice reliéfnímu štku 16. století dosavadní přírodovědný i humanitní výzkum věnoval pouze okrajově, neexistuje dosud u nás základní syntetizující pohled na tento fenomén, též v zahraničí se zájem o renesanční a manýristické štuky teprve „nově“ probouzí.

2. Telč, státní zámek, Horní zahrada, štukový reliéf Plutonova spřežení po restaurování. Foto: Jana Waisserová

V této fázi poznání se tedy náš výzkum pokusil nastínit sémiotickou strukturu prolínajících se množin a jejich vzájemné přesahy tvořící rámec tématu. Přes značný exaktní posun si uvědomujeme, že jsme stále v počáteční fázi bádání, jemuž bychom se průběžně chtěli nadále věnovat. Proto bylo nutné začlenit rozsáhlé úvodní syntetické kapitoly, napomáhající čtenáři k zamyšlení nad zásadní otázkou „Co jsou renesanční štuky?“. Lze tento pojem definovat, když se v každém jazykovém prostředí obsah slova „stucco“, „stuck“, „štuk“ ad. mění a posouvá?¹ Mělo by se téma řešit samostatně nebo v kontextu s dalšími dekorátorskými technikami či raně novověkou teorií architektury? Lze se odkazovat k poměrně vzácným dobovým teoretickým reflexím, víme-li, že každý region má svá specifika a poznatky z praxe se v minulosti v dílnách předávaly hlavně ústní formou? Je snaha o určení etapizace výstavby rezidenčního

1 Na nevyjasněnost a nejednotnost evropské terminologie vztahující se k tématu upozorňuje článek Claire Gapper z roku 1999 (GAPPER 1999).

sídla s nepřetržitou kontinuitou stavebních prací žádoucí a objektivně vypovídající? Takových otázek se vynořuje celá řada. Domnívat se, že náš výzkum nabízí jednoznačné odpovědi, by bylo pošetilé. Doufáme však, že je jakýmsi „základním táborem“ pro budoucí vrcholový výstup. Nezbytné „zásoby surovin“ jsme snad v této fázi na hromadu nanosili.

V současné době zažíváme *boom* informačních technologií. Badatelům z různých odvětví péče o kulturní dědictví se tak postupně zpřístupňuje dříve obtížně shromážditelné množství zdrojů a fondů. Začínáme tak pochybovat o některých „kamenech“ položených v základech moderních přírodovědných a humanitních oborů, jež se od sebe v průběhu 19. století zcela oddělily. Snažíme-li se nyní komunikaci mezi disciplínami opět obnovovat, v překvapení např. zjišťujeme, že to, co bylo bez pochybnosti historiky považováno za dílo z 16. století, je ve své materiálové podstatě novodobé (tedy z 19. či 20. století – v kontextu s rehabilitací neoslohů). Nedostatek archiválií, jež by se explicitně vztahovaly ke štukaturám 16. století, mnohdy neumožňuje dostatečně exaktní výzkum v rámci standardních umělecko-historických metodik. Z toho důvodu jsme přistoupili k uplatnění nových metod výzkumu, které by umožnily posun či revizi předchozího bádání, a s teoretickým výzkumem jsme provázali materiálový rozbor. Metodickým základem je široké komplexní nazírání na zkoumané objekty v kulturně-historickém kontextu, v kombinaci s výzkumem hmatatelných struktur díla a jejich transformaci v čase, což dnes umožňuje komplexní restaurátorský průzkum a materiálová analýza. Samotné metody by však nic neznamenaly bez jejich vzájemné interakce a neustálého porovnávání a ověřování výsledků s ostatními metodami a bez ověřování praktickými experimenty. Opakovaně restaurované a přetvářené struktury jsou často nečitelné a pro správné rozhodnutí je musíme umět přečíst. Konzervační metody – nezpochybnitelnou součást zásahu – nyní ponechme stranou. Důležitou otázkou je interpretace uměleckého díla. V jakém kontextu na něj nahlížet? Co znamená pojem „autenticita“ v případě několikrát přepracované formy? A v neposlední řadě si musíme klást otázku, jak dílo restaurovat, doplnit či povrchově pojmout.

Přestože najdeme na trhu nepřehledné množství štukových směsí, neexistuje v současné době materiál, který by umožňoval úspěšné rekonstrukce štukových děl po vzoru raného novověku. Řemeslníci a restaurátoři byli odkázáni na ústní tradici transformovanou mnoha staletími. Na počátku bylo třeba analyzovat materiálové složení a výstavbu renesančních štukových děl pro návrh materiálu rekonstrukcí, který by restaurátorům vyhovoval nejen po stránce kompatibility, ale i po stránce technologic-

kých charakteristik (tvárnost, tixotopie, stabilizace změn objemu při vysychání atd.). Na základě výzkumných metod, které vyústily v praktické zkoušky, vznikla v průběhu našeho výzkumu materiálová receptura italské řemeslné techniky modelovaného štku, včetně vytvoření památkového postupu a certifikované metodiky pro řešení problémů záchrany a zachování sochařských a stavebních památek ze štukových děl. Experimentální metody však přinesly i další zkušenosti týkající se dílenské štukatérské praxe při vytváření štku *all'antica*, které v souvislostech s umělecko-historickými poznatky dále nabývají na významu.¹²¹

2a. Telč, státní zámek, Horní zahrada, štukový reliéf Plutonova spřežení po restaurování (detail). Foto: Jana Waisserová

- 2 Výzkum techniky modelovaného štku byl hlavní součástí projektu Fakulty restaurování Univerzity Pardubice „Vybrané památkové postupy pro zkvalitnění péče o sochařské a stavební památky“ (DF11P01OVV027), zahájeného v roce 2011. Garantem výzkumu byl doc. Jiří Novotný, ak. soch., a pro dílčí úkol 1 (Historické techniky v renesančním sochařství) byla hlavním řešitelem Mgr. et BcA. Jana Waisserová. Projekt byl součástí „Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní kulturní identity“ (NAKI) Ministerstva kultury České republiky, který je založen na propojení společenských, humanitních a přírodních věd, technologií, kultury a kulturního dědictví.